

Claus Offe

ΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ ΑΡΩΓΟΣ

ΑΝ ΣΥΓΚΡΙΝΟΥΜΕ ΤΗ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ πολιτική σκέψη και τον κλασικό μαρξισμό, μπορούμε να παρατηρήσουμε μια σημαντική σύγκλιση. Τόσο ο Μαρξ όσο και οι σύγχρονοί του φιλελεύθεροι διανοητές, όπως ο Mill ή ο de Tocqueville, πίστευαν ότι, στην κοινωνία που είχαν μπροστά τους, καπιταλισμός και πλήρης πολιτική δημοκρατία —βασισμένη στην καθολική ψηφοφορία— είναι δυο συγχρουόμενες οργανωτικές αρχές. Προφανώς, αυτή η αναλυτική σύγκλιση έγινε δυνατή από ριζικά διαφορετικές απόψεις. Οι φιλελεύθεροι πίστευαν ότι η ελευθερία ήταν η σημαντικότερη αξία της κοινωνικής εξέλιξης, που σε κάθε περίπτωση άξιζε να προστατευθεί από τις εξισωτικές απειλές της μαζικής κοινωνίας και της μαζικής πολιτικής. Από την άλλη πλευρά ο Μαρξ ανέλυε το Γαλλικό Δημοκρατικό Σύνταγμα του 1848 σαν ένα πολιτικό σχήμα που θα όξυνε τις κοινωνικές αντιθέσεις, στο μέτρο που προχάλουσε την πολιτική εξασθένιση των κατόχων της κοινωνικής εξουσίας και έδινε περισσότερη δύναμη στις υποδεέστερες τάξεις. Κατά συνέπεια, πίστευε πως η πολιτική δημοκρατία θα μπορούσε να οδηγήσει το προλεταριάτο στη νίκη, θέτοντας υπό αμφισβήτηση τα θεμέλια της αστικής κοινωνίας.

Κοιτάζοντας την εμπειρία των καπιταλιστικών κοινωνιών του 1900, υπάρχουν πολλά στοιχεία που αναιρούν την υπόθεση που διατυπώθηκε το 1800 σχετικά με το ασυμβίβαστο μεταξύ μαζικής δημοκρατίας (που προσδιορίστηκε από την ύπαρξη της καθολικής ψηφοφορίας και από κοινοβουλευτικά κυβερνητικά ή προεδρικά σχήματα) και αστικής ελευθερίας (που βασιζόταν στην ατομική ιδιοκτησία και στη μισθωτή εργασία). Η συνύπαρξη των δυο αυτών αρχών αποτελεί τη βάση της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Φυσικά, η εμφάνιση των φασιστικών καθεστώτων σε μερικές από τις κύριες καπιταλιστικές χώρες μαρτυρά την ύπαρξη συνεχών εντάσεων και αντιθέσεων μεταξύ των δυο μοντέλων οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης, και τη δυνατότητα που έχουν

οι εντάσεις αυτές να οξύνονται κάτω από τις πιέσεις των οικονομικών κρίσεων. Αλλά είναι επίσης αληθινό ότι το μεγαλύτερο μέρος των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών είχαν φιλελεύθερα-δημοκρατικά καθεστώτα κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα.

Η δική μας εμπειρία οδηγεί με μια ορισμένη έννοια σε μια αντίθετη προβληματική από εκείνη που συναντάμε αντιμετωπίζοντας τους κλασικούς διανοητές του φιλελευθερισμού και του μαρξισμού. Ενώ αυτοί κήρυσσαν την ασυμβατότητα, εμείς οφείλουμε να εξηγήσουμε τη συνύπαρξη αυτών των δυο αρχών κοινωνικής οργάνωσης. Ακριβέστερα πρέπει να γνωρίζουμε: α) ποιοι θεσμικοί μηχανισμοί καθόρισαν το μοντέλο συνύπαρξης μεταξύ καπιταλισμού και δημοκρατίας που αποδείχθηκε τόσο σταθερό, σ' αντίθεση προς τις προβλέψεις που έγιναν το 1800· β) ποια είναι τα δυνατά όρια του μοντέλου αυτού. Τα προβλήματα τα οποία συναντούν οι μηχανισμοί της μεσολάβησης θα μπορούσαν να ορισθούν αναλυτικά σαν εκείνα που προσδιόρισαν τη ρήξη της προγενέστερης ισορροπίας και τη συνεπαγόμενη υπέρβαση του καπιταλισμού ή της δημοκρατίας. Με τα προβλήματα αυτά θα ασχοληθεί η επιχειρηματολογία αυτής της μελέτης.

Τα ζητήματα που ετέθησαν προϋποθέτουν, σε συμφωνία τόσο με τον Μαρξ όσο και με τον Mill, ότι υπάρχει μια πραγματική ένταση μεταξύ των αρχών οργάνωσης της κοινωνικής εξουσίας και της πολιτικής εξουσίας, ανάμεσα στην κοινωνία της αγοράς και στην πολιτική δημοκρατία —ένταση που μπορεί να ξεπεραστεί, μεσολαβημένη και παγιωμένη, αλλά πιθανότατα μόνο στα πλαίσια ορισμένων ορίων.

Ο Λένιν και η λενινιστική παράδοση αρνούνται την ύπαρξη αυτής της έντασης. Αντιθέτως, υποτίθεται ότι διοίκηση του κεφαλαίου και δημοκρατικές-αστικές αρχές ολοκληρώνονται, και αυτές οι τελευταίες αποτελούν κυρίως εργαλείο εξαπάτησης των μαζών. Κατά συνέπεια δεν έχει νόημα να θέτουμε το πρόβλημα του τι είναι αυτό που καθιστά συμβατή τη δημοκρατία με τον καπιταλισμό και ποια είναι τα όρια αυτής της συμβατότητας. Η δημοκρατία, απλούστατα, θεωρείται ως το αποτελεσματικότερο εργαλείο για την επιβολή της ταξικής κυριαρχίας, το οποίο μπορεί κάποιος να εμπιστευθεί.

«Στη θέση την οποία υποστηρίζει ο Λένιν κατέχει κεντρική σημασία η βεβαιότητα ότι η κοινοβουλευτική δημοκρατία ουσιαστικά έρχεται σ' αντίθεση με τα συμφέροντα της εργατικής τάξης» (Hindess). Μια άποψη που θα μπορούσε να φαίνεται λογική και πειστική αν αναφερόμασταν στη συνταγματική πρακτική της Ρωσίας ανάμεσα στο 1905 και το 1917, αλλά η γενίκευσή της στη σημερινή πραγματικότητα περικλείει τον τεράστιο πολιτικό κίνδυνο να διαστρεβλώνει και να συσκοτίζει τα πραγματικά προβλήματα που αντιμετωπίζουμε.

Μια άλλη διαστρέβλωση προέρχεται από τους ιδεολόγους της δημοκρατικής πλουραλιστικής-ελιτίστικης θεωρίας. Αυτοί διαβεβαιώνουν (ή ακριβέστερα: διαβεβαίωναν κατά τη δεκαετία του '50 και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '60) ότι η ένταση μεταξύ των αρχών που κυβερνούν την καπιταλιστική αγορά και εκείνων που κυβερνούν την πολιτική δημοκρατία έχει πλέον ξεπεραστεί στο αμερικανικό πολιτικό σύστημα. Σύμφωνα με την τοποθέτηση αυτή, η ταξική σύγκρουση στην αστική κοινωνία υποκαταστάθηκε απ' αυτό που ο Lipset ονομάζει «δημοκρατική ταξική αντιπαράθεση». Η λογική αυτή μπορεί να συνοψισθεί με τον ακόλουθο τρόπο: «αν ο λαός πράγματι ήθελε να χωρήσουν με διαφορετικό τρόπο τα πράγματα, δεν είχε παρά να εκλέξει κάποιον άλλο στην Κυβέρνηση. Το γεγονός ότι αυτό δεν συμβαίνει αποτελεί απόδειξη του ότι ο λαός είναι ικανοποιημένος απ' αυτή την κοινωνικο-πολιτική τάξη έτσι όπως είναι».

Τόσο η λενινιστική αντίληψη όσο και η πλουραλιστική-ελιτίστικη για τη δημοκρατία παραμελούν το σημείο που μας ενδιαφέρει περισσότερο. Η πρώτη θεωρεί δεδομένη την ολική εξάρτηση των δημοκρατικών μορφών και διαδικασιών από την ταξική εξουσία, ενώ η άλλη μ' εξ ίσου δογματικό τρόπο υποστηρίζει την ολική ανεξαρτησία τάξης και πολιτικής εξουσίας που έχει θεσπισθεί με δημοκρατικό τρόπο. Το ζήτημα που οπωσδήποτε αξίζει να τεθεί είναι, συγχρόνως, από θεωρητική και πρακτική άποψη, απλούστερο και πιο ελπιδοφόρο. Ποιοι θεσμοί και ποιοι μηχανισμοί ρυθμίζουν τα όρια πέραν των οποίων οι δυο αρχές της οργάνωσης μπορεί να αντιπαρατεθούν σε μια δοσμένη κοινωνία, προσδιορίζοντας τα πιθανά περιβάλλοντα στα οποία μπορεί να επέλθει η μεταβολή της ταξικής εξουσίας και της πολιτικής αυτογίγναμής που εγκαθιδρύθηκε δημοκρατικά;

1. Η αγορά στην πολιτική και η πολιτική στην αγορά

ΑΥΤΟ ΠΟΥ ΠΡΟΤΙΘΕΜΑΙ ΝΑ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΩ είναι ότι η συμβατότητα μεταξύ καπιταλισμού και δημοκρατίας, η οποία ήταν αδιανόητη τόσο για τον κλασικό φιλελευθερισμό όσο και για τον κλασικό μαρξισμό (συμπεριλαμβανομένου του Kautsky και της δεύτερης Διεθνούς), επιβεβαιώθηκε ιστορικά σε σχέση με δυο αρχές της μεσολάβησης: α) τα πολιτικά μαζικά κόμματα και τον κομματικό ανταγωνισμό· β) το κενύσσιανό κράτος αρωγό. Αυτές οι αρχές εφαρμόστηκαν σ' ευρεία κλίμακα στην Ευρώπη κατά τη διάρκεια της περιόδου μεταξύ των δυο πολέμων, ή στην αμέσως επόμενη φάση: η ανταγωνιστική δημοκρατία μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και το κενύσσιανό κράτος αρωγός μετά τον δεύτερο. Κάθε μια από τις αρχές αυτές επιτρέπει ένα ιδιαίτερο συνδυασμό

ανάμεσα στη λογική της *autorità* και σε εκείνη της αγοράς, μεταξύ «*noice*» και «*exit*», με τους όρους του Hirschman. Αυτό είναι αρκετά φανερό στην περίπτωση του κεινσιανού κράτους αρωγού, για το οποίο ο όρος «μικτή οικονομία» χρησιμοποιήθηκε συχνά ως συνώνυμο. Αλλά δεν είναι λιγότερο αληθινό για την πολιτική σφαίρα της καπιταλιστικής κοινωνίας, που θα μπορούσε να περιγραφεί με όρους «ολιγοπωλιακού ανταγωνισμού» μεταξύ των πολιτικών *élites* ή των «πολιτικών εργολάβων» που παρέχουν δημόσια αγαθά. Η λογική της καπιταλιστικής δημοκρατίας συνεπάγεται την αμοιβαία διαφθορά: η πολιτική *autorità* διεισδύει στην οικονομία με τον έλεγχο της συνολικής ζήτησης, των μεταφορών και των κανονιστικών και ρυθμιστικών επεμβάσεων· έτσι χάνει όλο και περισσότερο τον αυθόρμητο και αυτορρυθμιστικό χαρακτήρα της. Τα όσα τυχαία συμβαίνουν στην αγορά εισάγονται από το άλλο μέρος στο κράτος, εκθέτοντας σε κίνδυνο κατ' αυτό τον τρόπο κάθε γνώση της απόλυτης *autorità*. Θα εξετάσουμε ξεχωριστά καθέναν από τους μηχανισμούς της μεσολάβησης μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών, θέτοντας τα εξής ερωτήματα: Με ποιο τρόπο τα πολιτικά κόμματα και το κεινσιανό κράτος αρωγός συμβάλλουν στη συμβατότητα μεταξύ καπιταλισμού και μαζικής πολιτικής δημοκρατίας; Ποιες τάσεις έχουν παρατηρηθεί και ποιες μεταβολές έχουν επέλθει στο θεσμικό πλαίσιο της «μικτής οικονομίας» και της «μικτής πολιτικής» ώστε να αμφισβητούν τη συνύπαρξη ανάμεσα στον καπιταλισμό και στη δημοκρατία;

2. Η σταθεροποίηση μέσα από την ανταγωνιστική κομματική δημοκρατία

Ο ΦΟΒΟΣ ΠΟΥ ΚΥΡΙΕΥΣΕ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ αστική τάξη κατά τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας αυτού του αιώνα συνίστατο στο ότι, αφού η εισαγωγή της καθολικής ψηφοφορίας έγινε με την εγκαθίδρυση της κοινοβουλευτικής κυβέρνησης, η δύναμη της εργατικής τάξης θα μετασχηματιζόταν άμεσα σε μια επαναστατική μεταβολή του κράτους. Ήταν η ίδια ανάλυση, προφανώς, που ενέπνεε τις ελπίδες και τις πολιτικές στρατηγικές των ηγετών της Δεύτερης Διεθνούς. Ο Max Weber περιφρονούσε σαρκάζοντας εκείνες τις νευρωτικές ανοησίες, καθώς και αφελείς ελπίδες. Ο Weber (μαζί με τη Rosa Luxemburg και τον Robert Michels, που προώθησαν την ίδια ανάλυση, αν και με διαφορετικούς ειδικούς τόνους) υπήρξε μεταξύ των πρώτων κοινωνικών επιστημόνων που κατενόησαν ότι ο μετασχηματισμός της ταξικής πολιτικής σε πολιτική βασισμένη στον κομματικό ανταγωνισμό δεν συνεπαγόταν μονάχα μια

αλλαγή που αφορούσε τη μορφή αλλά μια αποφασιστικής σημασίας αλλαγή που αφορούσε την ουσία. Πιθανότατα δεν θα ήταν υπερβολικό να ισχυριστούμε ότι το 1900 η θεωρία για την πολιτική οργάνωση αναπτύσσεται με τις ερμηνείες των τριών αυτών συγγραφέων, οι οποίοι φθάνουν σε πολιτικές θέσεις που θα αποκλείουν στο τέλος της ζωής τους: η Rosa Luxemburg πεθαίνει το 1919 σαν επαναστάτρια σοσιαλίστρια, θύμα της αστυνομίας, ο Weber τον ίδιο χρόνο, φιλελεύθερος δίχως ελπίδα, και ο Michels το 1936 αφού έγινε ένηρμος θυμαστής και ιδεολογικός υπερασπιστής του Mussolini και του ιταλικού φασισμού.

Παρά την εξαιρετική διαφορά που υπάρχει στις πολιτικές τους θέσεις υπάρχει επίσης ένα ισχυρό κοινό στοιχείο στην ανάλυση αυτών των συγγραφέων. Αυτό το κοινό στοιχείο είναι ότι η μαζική πολιτική συμμετοχή οργανώνεται στο δημοκρατικό καθεστώς μέσω του κομματικού ανταγωνισμού, η δε πραγματική δυναμική αυτού του οργανωμένου σχήματος περιορίζει, μετασχηματίζει και εμποδίζει το ταξικό συμφέρον και την ταξική πολιτική που οδηγούνται στον οππορτουνισμό (Luxemburg), στην ολιγαρχία (Michels) και στην αναπόφευκτη πληβειωκή υποταγή των μαζών στις ανορθολογικές παρορμήσεις του χαρισματικού ηγέτη και στη δημαγωγική χρήση της γραφειοκρατικής μηχανής του κόμματος για λογαριασμό δικό του (Weber).

Σύμφωνα με την ανάλυση αυτή, μόλις εκφραστεί η θέληση του λαού με το εργαλείο του ανταγωνισμού μεταξύ των κομμάτων που αγωνίζονται για την άνοδο στην κυβέρνηση, παύει να είναι η θέληση του λαού και μετασχηματίζεται σ' ένα προϊόν των επιταγών οι οποίες τίθενται από τον πολιτικό ανταγωνισμό. Ειδικότερα, αυτή η δυναμική έχει τρία βασικά αποτελέσματα. Πρώτον, την αποριζοσπαστικοποίηση της κομματικής ιδεολογίας. Για να έχει επιτυχία στις εκλογές και στην πάλη για την εξουσία, το κόμμα οφείλει να προσανατολίσει το πρόγραμμά του σύμφωνα με τις αναγκαιότητες της πολιτικής αγοράς. Στην ουσία αυτό σημαίνει δυο πράγματα: τη μεγιστοποίηση των ψήφων απευθυνόμενος στο μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ψηφοφόρων και καλώντας τον να σε ψηφίσει και, κατά συνέπεια, την ελαχιστοποίηση εκείνων των προγραμματικών στοιχείων που θα μπορούσαν να προκαλέσουν ρήγματα στους κόλπους του εκλογικού σώματος· σε ό,τι αφορά τις σχέσεις με τα άλλα κόμματα, το κόμμα θα πρέπει να είναι προετοιμασμένο για συμμαχίες και, κατά συνέπεια, θα πρέπει να περιορίζει την κλίμακα των πολιτικών προτάσεων σ' εκείνα τα αιτήματα που μπορούν να θεωρηθούν ως διαπραγματεύσιμα με τους δυνητικούς συνομιλητές των συμμαχιών. Το αποτέλεσμα είναι ο τεμαχισμός κάθε πολιτικού σκοπού που έχει τα χαρακτηριστικά της δομής ή της χρονικής αλληλουχίας και ο οποίος έχει την τάση να προχωρά ακολουθώντας μια προοδευτική εξέλιξη, δίνοντας προτεραιότητα σ' ό,τι μπορεί να πραγμα-

τοποιοηθεί σε μια ορισμένη φάση και με πηγές που πράγματι διατίθενται, αναβάλλοντας τη διεκδίκηση αιτημάτων που δεν θεωρεί ρεαλιστικά και δεν επιδέχονται πραγματιστικούς σχεδιασμούς.

Δεύτερον, η πλήρως ανεπτυγμένη ανταγωνιστική κομματική δημοκρατία ωθείται από τις ίδιες τις επιταγές του πολιτικού ανταγωνισμού να εξοπλιστεί με μια οργανωτική δομή σε υψηλό βαθμό γραφειοκρατικοποιημένη και κεντροποιημένη. Σκοπός του κόμματος είναι να παρευρίσκεται στην πολιτική αγορά, όπως συμβαίνει με την επιχείρηση, η επιτυχία της οποίας στην οικονομική αγορά εξαρτάται ως ένα μέρος από την ένταση και τη διαρκή παρουσία του δικού της marketing και από την οργάνωση των πωλήσεών της. Η γραφειοκρατική δομή του σύγχρονου πολιτικού κόμματος αναπτύσσει τις εξής εργασίες: α) συγκεντρώνει τις υλικές και ανθρώπινες πηγές (εισφορές, συνδρομές και δωρεές, εγγεγραμμένους, υποψηφίους)· β) προπαγανδίζει και πληροφορεί σχετικά με τη θέση του κόμματος για μεγάλο αριθμό πολιτικών ζητημάτων· γ) βολιδοσκοπεί την πολιτική αγορά, εξακριβώνει την ταυτότητα νέων προβλημάτων και μετρά το σφυγμό της δημόσιας γνώμης· γ) ελέγχει τη σύγκρουση που αναπτύσσεται στο εσωτερικό του. Όλες αυτές οι δραστηριότητες παρακολουθούνται από ένα staff λειτουργών του κόμματος οι οποίοι ενδιαφέρονται ειδικά για την ανάπτυξη και τη σταθερότητα του μηχανισμού ο οποίος τους προσφέρει status και τη δυνατότητα για σταδιοδρομία. Αυτό το μοντέλο γραφειοκρατίας που έχει επιβληθεί στο εσωτερικό του κόμματος, μπορούμε να το συναντήσουμε σε κόμματα της δεξιάς και της αριστεράς και έχει δυο σημαντικές συνέπειες. Η μια συνίσταται στο ότι η κοινωνική σύνθεση (κοινωνική προέλευση, εκπαίδευση, φύλο, απασχόληση, ηλικία, κ.λπ.) της ηγεσίας του κόμματος, των λειτουργών, των κοινοβουλευτικών και των μελών της κυβέρνησης ανταποκρίνεται όλο και περισσότερο στην κοινωνική σύνθεση του πληθυσμού, γενικά, και στην εκλογική βάση του κόμματος ειδικότερα. Αυτό σημαίνει ότι η επαγγελματοποίηση της κομματικής πολιτικής οδηγεί στην πολιτική κυριαρχία ένα προσωπικό που τυπικά προέρχεται, και σαν διαμόρφωση και σαν επαγγελματική εμπειρία, από ένα κοινωνικό πλαίσιο όπως είναι εκείνο του κόσμου των υποθέσεων, της δημόσιας διοίκησης, του εκπαιδευτικού τομέα, των mass-media ή των οργανώσεων συμφερόντων.

Η δεύτερη κύρια συνέπεια αυτού του μοντέλου γραφειοκρατικής-επαγγελματικής πολιτικής οργάνωσης είναι ο ξεπεσμός της συμμετοχής της βάσης. Όσο ο προσανατολισμός της οργάνωσης είναι η επιτυχής προσαρμογή της στο εξωτερικό περιβάλλον της πολιτικής αγοράς, αυτό που συνήθως περιγράφεται ως προεκλογική εκστρατεία και που εκ των πραγμάτων διαρκεί πέραν της εκλογικής περιόδου, τόσο μικρότερος είναι ο χώρος που απομένει για τον καθορισμό των πολιτικών που θα ακολουθήσει το κόμμα μέσω των διαδικα-

σιών δημοκρατικής σύγκρουσης στο εσωτερικό της οργάνωσης. Το σχήμα μιας ομοφωνίας και μια συναίνεσης είναι αυτό που οφείλει κάθε κόμμα να καλλιεργήσει για να γίνει ή να παραμείνει θελκτικό στα μάτια των ψηφοφόρων· συνέπεια αυτής της «καλλιέργειας» είναι ότι οι εσωτερικές διαιρέσεις, οι φράξιες και η σύγκρουση οργανωμένης γνώμης όχι μόνο δεν ενθαρρύνονται αλλά μάλλον τίθενται κάτω από στενό έλεγχο, ή τουλάχιστον αποκρύπτονται από το κοινό με μια σταθερή προσπάθεια να απλουστευθεί η εικόνα του κόμματος και το προϊόν του να υπάγεται σε κάποια standards. Η διαφορετική σημασία που έχει για το κόμμα το εξωτερικό από το εσωτερικό περιβάλλον γίνεται συχνά φανερό όταν τα αποτελέσματα των δημοσκοπήσεων —που σήμερα παραγγέλλονται διαρκώς από τις ηγεσίες των κομμάτων— υπενθυμίζουν θέσεις και στρατηγικές οι οποίες συγκρούονται με τις διακηρυγμένες προθέσεις των μελών του κόμματος. «Για να νικήσουν στις προσεχείς εκλογές», τα μέλη οφείλουν να συμμορφώνονται με την πολιτική πραγματικότητα.

Ένα τρίτο χαρακτηριστικό αυτού που ο Kirchheimer απεκάλεσε σύγχρονο «πολυσυλλεκτικό» κόμμα είναι η αυξανόμενη ετερογένεια, δομική και πολιτιστική, των μελών του. Αυτή η ετερογένεια προέρχεται από το γεγονός ότι το σύγχρονο πολιτικό κόμμα βασίζεται στην αρχή της «διαφοροποίησης του προϊόντος», με την έννοια ότι προσπαθεί να απευθυνθεί σε πολλαπλά αιτήματα και διαφορετικά θέματα. Αυτό είναι ιδιαίτερα φανερό στην περίπτωση των σοσιαλδημοκρατικών και κομμουνιστικών κομμάτων που συχνά αναζήτησαν με επιτυχία να διευρύνουν τη βάση τους πέραν της εργατικής τάξης και να αποσπάσουν τη συναίνεση στοιχείων που ανήκουν στα παλαιά και στα νέα μεσαία στρώματα, των διανοουμένων και ψηφοφόρων με ισχυρή θρησκευτική ταυτότητα. Το πλεονέκτημα αυτής της στρατηγικής είναι προφανές, αλλά επίσης φανερό είναι το αποτέλεσμά του, η διάλυση δηλαδή του νοήματος της συλλογικής ταυτότητας που, στα πρώτα στάδια των σοσιαλιστικών και καθολικών κομμάτων, βασιζόταν σ' ένα πολιτιστικό σύστημα που γινόταν αποδεκτό.

Είναι εύκολο να δούμε γιατί και πώς οι τρεις συνέπειες των οργανωτικών χαρακτηριστικών του ανταγωνιστικού πολιτικού κόμματος —η ιδεολογική αποριζοσπαστικοποίηση, η αποθάρρυνση της συμμετοχής της βάσης, η διάβρωση μιας εκλογικής ταυτότητας— συνεισφέρουν στη συμβατότητα καπιταλισμού και δημοκρατίας. Καθένα απ' αυτά τα τρία στοιχεία περιέχει και ορίζει το περιβάλλον των σκοπών και των πολιτικών αγώνων και έτσι παρέχει ρωμαλέα εγγύηση ότι δεν θα συγκρουστεί η δομή της πολιτικής εξουσίας με τη δομή της κοινωνικο-οικονομικής εξουσίας σε τέτοιο σημείο ώστε να καταστήσει ασυμβίβαστες τις δυο μορφές διανομής της εξουσίας. «Το κομματικό σύστημα υπήρξε το εργαλείο που συμφιλίωσε την καθολική ψηφοφορία με τη

διατήρηση μιας άνισης κοινωνίας» (McPherson). Η δυναμική του κόμματος ως οργανωτική δομή που αναπτύσσεται στις συνθήκες τις οποίες θέτει ο πολιτικός ανταγωνισμός —και για την καλύτερη περίπτωση αυτού του ανταγωνισμού— γεννά τους περιορισμούς εκείνους και επιβάλλει εκείνες τις «μη αποφάσεις» στην πολιτική διαδικασία που από κοινού καθιστούν συμβατή τη δημοκρατία με τον καπιταλισμό. Αυτό το συμπέρασμα, φυσικά, επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι μέχρι τώρα δεν υπάρχει ανταγωνιστικό κομματικό σύστημα που να έχει καθορίσει μια κατανομή της εξουσίας τέτοια ώστε να αλλοιώσει τη λογική του κεφαλαίου και το μοντέλο της κοινωνικο-οικονομικής εξουσίας που αυτό γεννά.

Για να αποφευχθούν παρανοήσεις νομίζω ότι πρέπει να υπογραμμιστεί πως ο σκοπός μου δεν είναι η ανάπτυξη μιας κανονιστικής κριτικής για την οργανωτική δομή του πολιτικού κόμματος, που θα πρέπει να συμβάλει σε μια εναλλακτική μορφή οργάνωσης. Περισσότερο από την εξέταση του κατά πόσο είναι επιθυμητό ένα μοντέλο αναρχικού, συνδικαλιστικού, συμβουλευτικού ή λενινιστικού τύπου —που συνεπάγεται την εξαφάνιση του κόμματος ή οπωσδήποτε του κομματικού ανταγωνισμού— είναι προτιμότερο να κοιτάζουμε τις μελλοντικές προοπτικές ενός πολιτικού σχήματος που βασίζεται στον ανταγωνισμό μεταξύ των κομμάτων, τις δυνατότητές του να παράγει και να μεσολαβεί, έτσι όπως έκανε σ' όλη τη μετα-πολεμική περίοδο ένας τύπος πολιτικής *autorità* που δεν προέβαλε προσκόμματα στις θεσμικές προτάσεις της καπιταλιστικής οικονομίας.

Μια πιθανή απάντηση στα ερωτήματα αυτά θα μπορούσε να προσδιοριστεί από την εμφάνιση πολιτικών κομμάτων ικανών να ξεπερνούν τους περιορισμούς και τα όρια που προηγουμένως υποδείξαμε, προκαλώντας την ταξική εξουσία μέσω της πολιτικής εξουσίας. Δεν πιστεύω ότι υπάρχουν, παρά τις ευρωκομμουνιστικές θεωρίες και στρατηγικές που εμφανίστηκαν στις μεσογειακές χώρες προς τα μέσα της δεκαετίας του '70, και παρά την πρόσφατη εκλογή μιας σοσιαλιστικής-κομμουνιστικής κυβέρνησης στη Γαλλία, πολλές ενδείξεις του είδους αυτού που να δείχνουν ότι μια τέτοια εξέλιξη είναι δυνατή. Η εναλλακτική λύση θα μπορούσε τότε να είναι μια αποσύνθεση του πολιτικού κόμματος ως κυρίαρχη μορφή της μαζικής δημοκρατικής συμμετοχής και η βαθμιαία αντικατάστασή του από άλλες μορφές λιγότερο ικανές για κομματικό ανταγωνισμό ώστε να επιτρέψουν στην κρατική εξουσία να έχει μια «ανάλογη» χρήση. Μπορεί αυτή η δυνατότητα να αξίζει μια βαθύτερη εξέταση.

3. Αιτίες της παραοική του κομματικού συστήματος ως κυρίαρχης μορφής της μαζικής συμμετοχής

ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΣΗΜΕΡΑ ΝΑ ΒΕΒΑΙΩΣΟΥΜΕ ότι η μαζική πολιτική συμμετοχή μέσω του κομματικού συστήματος (δηλαδή σύμφωνα με τις αρχές της κατά περιοχής αντιπροσώπευσης, του κομματικού ανταγωνισμού και της κοινοβουλευτικής αντιπροσώπευσης) εξάντλησε το μεγαλύτερο μέρος της χρησιμότητάς της στην προσπάθεια να συμφιλιώσει καπιταλισμό και μαζική πολιτική. Σε σχέση με άλλες πρακτικές και διαδικασίες συμμετοχής και απόφασης η μαζική πολιτική συμμετοχή υπήρξε η πλέον απατημένη. Ωστόσο είναι ασαφές αν αυτές οι νέες τάσεις που έχουν τεθεί σε κίνηση, τις οποίες μπορούμε να παρατηρήσουμε σε μεγάλο αριθμό καπιταλιστικών κρατών, θα έχουν εξ ίσου την ικανότητα να συμφιλιώνουν την πολιτική νομιμότητα με τις επιταγές της καπιταλιστικής συσώρευσης, όπως υπήρξε —τουλάχιστον για μια ορισμένη περίοδο— το ανταγωνιστικό κομματικό σύστημα. Τρία είναι τα στοιχεία στα οποία πρέπει να στρέψουμε την προσοχή μας: τα νέα κοινωνικά κινήματα, ο κορπορατισμός και η καταστολή, σαν φαινόμενα που τείνουν να ξεπεράσουν, να περισφίξουν και να ανατρέψουν το κομματικό σύστημα και τις πολιτικές πρακτικές του.

Σε πολλές καπιταλιστικές χώρες εμφανίσθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 νέα κοινωνικά κινήματα που, για πολλούς λόγους, είναι πολύ δύσκολο να απορροφηθούν από τις πρακτικές της ανταγωνιστικής πολιτικής δημοκρατίας. Αυτά συνίστανται σε εθνικά και περιφερειακά κινήματα των πόλεων, οικολογικά, φεμινιστικά, ειρηνιστικά, νεολαιίστικα. Γενικά, υπάρχουν δυο χαρακτηριστικά. Πριν απ' όλα, τα σχέδιά τους και τα αιτήματά τους δεν βασιζονται σε μια συλλογική διαπραγματευτική θέση στην αγορά των αγαθών ή στην αγορά της εργασίας όπως συνέβαινε, για παράδειγμα, με τα παραδοσιακά κόμματα και τα ταξικά κινήματα. Αντιθέτως, σ' ό,τι αφορά την οργάνωση και τη δράση κοινός παρονομαστής θεωρείται η έννοια της συλλογικής ταυτότητας (που συχνά περιέχει «νατουραλιστικές» αντιλήψεις ή αναδευκνύεται με τους όρους της ηλικίας, του φύλου και του «έθνους»). Στενά συνδεδεμένο με το πρώτο είναι και το δεύτερο χαρακτηριστικό: τα νέα κοινωνικά κινήματα δεν επιζητούν αντιπροσώπευση (με την οποία θα μπορούσε να προστατευθεί ή να βελτιωθεί η θέση τους στην αγορά) αλλά αυτονομία. Εν συντομία, η λογική των κινήματων αυτών είναι η πάλη για την υπεράσπιση ενός φυσικού ή και ηθικού χώρου, η ακεραιότητα του οποίου σαφώς και δεν είναι διαπραγματεύσιμη για τους αγωνιστές. Για τους σκοπούς της υπεράσπισης

αυτής, η πολιτική αντιπροσώπευση και η κοινοβουλευτική πολιτική συχνά δεν θεωρούνται αναγκαίες, επειδή αυτό το οποίο αιτείται από το κράτος, όπως μπορεί να δει κάποιος στα ζητήματα για την έκτρωση και την πυρηνική ενέργεια, δεν συνίσταται στο «να κάνει κάτι» αλλά στο «να μείνει έξω». Η παρέμβασή του μπορεί να είναι επικίνδυνη ή και να θεωρηθεί ύποπτη επειδή προκαλεί αποδιοργάνωση και ακινητοποιεί το κίνημα. Στο μέτρο στο οποίο αυτού του είδους τα κινήματα τραβούν την προσοχή και προκαλούν τη δράση του πληθυσμού, τα κόμματα, αλλά και ολόκληρο το πολιτικό σύστημα χάνουν μεγάλο μέρος από τις λειτουργίες και την αξιοπιστία τους, επειδή δεν είναι σε θέση να προσφέρουν τους χώρους στους οποίους τα κινήματα προωθούν νέα ζητήματα ώστε να μπορεί να τονιστεί η σημασία τους και η δυνατότητα να ευνοηθούν.

Εξ άλλου πολλοί παρατηρητές σε μεγάλο αριθμό καπιταλιστικών χωρών ανέλυσαν τη διαδικασία αποκοινοβουλευτικοποίησης της πολιτικής και το συνακόλουθο ξεπέραςμα των μορφών αντιπροσώπευσης που στηρίζονται στην εντοπιότητα από μορφές λειτουργικής αντιπροσώπευσης. Αυτό είναι φανερό εκεί όπου διαμορφώνονται μοντέλα «κορπορατιστικού» τύπου, που συνδυάζουν τις διαδικασίες του εργαλείου σε ό,τι αφορά τις αντίστοιχες κοινωνικές βάσεις αναφοράς. Η λειτουργική ανωτερότητα αυτών των οργανωτικών σχηματισμών, συγκρινόμενη με τα κοινοβουλευτικά ανταγωνιστικά αντιπροσωπευτικά σχήματα και με τις γραφειοκρατικές εργαλειώδεις μεθόδους, χαρακτηρίζεται για τις άτυπες, δυσδιάκριτες και μη δημόσιες διαδικασίες τους και για τον «εθελοντικό» χαρακτήρα της συναίνεσης που είναι σε θέση να επιτύχουν. Η δυναμική και τα όρια των κορπορατιστικών μοντέλων πολιτικής συναίνεσης, ειδικά στο χώρο της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, δεν μας ενδιαφέρουν εδώ ειδικά: αυτό που φαίνεται καθαρά είναι ότι υπήρξε μια αναμφισβήτητη τάση για επικύρωση τέτοιων μοντέλων, ιδιαίτερα σε χώρες με ισχυρά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα (όπως στην Ευρώπη το σουηδικό, αγγλικό, αυστριακό και γερμανικό).

Διάφοροι μαρξιστές και μη μαρξιστές πολιτικοί επιστήμονες βεβαιώνουν ότι «η κοινοβουλευτική αντιπροσώπευση που βασίζεται στην εντοπιότητα δεν είναι πλέον σε θέση να ικανοποιήσει τις ανάγκες για μια πολιτική διακυβέρνηση της οικονομίας σ' ένα παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα», και ότι «ένα σύστημα λειτουργικής αντιπροσώπευσης είναι πιο κατάλληλο για να εξασφαλίσει τους όρους της συσσώρευσης» (Jessop).

Μια σταθερή εναλλακτική λύση στον ελεύθερο κομματικό ανταγωνισμό είναι η πολιτική καταστολή και ο βαθμιαίος μετασχηματισμός της δημοκρατίας σε κάποια μορφή αυταρχισμού. Με αναλυτικούς όρους, ό,τι εννοούμε με καταστολή συνίσταται στον αποκλεισμό από την αντιπροσώπευση. Στους

πολίτες αρνούνται τις πολιτικές και κοινωνικές ελευθερίες, όπως της οργάνωσης, των διαδηλώσεων, της έκφρασης συγκεκριμένων απόψεων. Μεταξύ των πιθανών κυρώσεων μπορεί να συμπεριλαμβάνεται η απαγόρευση ανόδου στην κλίμακα διαχείρισης δημοσίων υποθέσεων. Η επέκταση των αστυνομικών μηχανισμών και η διάδοση της πρακτικής της επιτήρησης των δραστηριοτήτων των πολιτών, που παρατηρούμε σε πολλές χώρες, αποτελούν ενδείξεις ότι αυξάνεται η σημασία την οποία αποδίδουν στα μέσα καταστολής οι μηχανισμοί του κράτους. Μια άλλη μορφή αποκλεισμού από την αντιπροσώπευση είναι ο περιορισμός —de facto ή άτυπος— του ανταγωνισμού στους κόλπους του κομματικού συστήματος· αυτό μπορεί να συμβεί επίσης με την ενδυνάμωση της εσωτερικής πειθαρχίας στο κόμμα και με τις κυρώσεις που εφαρμόζονται εναντίον των διαφωνούντων· επίσης, ο αποκλεισμός μπορεί να εκφραστεί με εκλογικές εκστρατείες στις οποίες συχνά απουσιάζουν συγκεκριμένες εναλλακτικές πολιτικές λύσεις προσαρμοσμένες στους εκλογείς· είτε, τελικά, ο αποκλεισμός μπορεί να εκδηλωθεί στο επίπεδο του Κοινοβουλίου και της Κυβέρνησης όπου η ταυτότητα των ξεχωριστών κομμάτων (κατ' όνομα μόνο «ανταγωνιστικά») τείνει όλο και περισσότερο να εξαφανιστεί στο περιβάλλον των «μεγάλων συνασπισμών» που εμπνέονται από την ακαθόριστη «αλληλεγγύη όλων των δημοκρατικών δυνάμεων». Τέτοιου είδους φαινόμενα θα μπορούσαν να περιγραφούν με τους όρους της «καρτελοποίησης» της πολιτικής προσφοράς και του κλεισίματος της πολιτικής αγοράς.

Αν η προηγούμενη ανάλυση —που μπορεί να επικαλεστεί πολλά παραδείγματα τα οποία προέρχονται από λιγότερο ή περισσότερο ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες— είναι σωστή, κι αν είναι σωστός ο προηγούμενος συλλογισμός, ο σχετικός με το ρόλο που διαδραματίζει το οργανωτικό σχήμα που βασίζεται στο κόμμα και στην ανταγωνιστική δημοκρατία, να καθιστά δηλαδή συμβατό τον καπιταλισμό με τη μαζική συμμετοχή, τότε η παρακμή του κομματικού συστήματος θα οδηγήσει πιθανότατα στην ανάπτυξη σχηματισμών πολιτικής συμμετοχής και σύγκρουσης που θα ελέγχονται και θα ρυθμίζονται λιγότερο. Θα μπορούσε απ' αυτούς να προέλθει, πιθανότατα, μια πρόκληση για τις καπιταλιστικές κοινωνικές και οικονομικές μορφές οργάνωσης.

4. Η παρακμή του κεϋνσιανού κράτους αρωγού

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΒΑΣΙΚΟ ΣΤΗΡΙΓΜΑ στο οποίο, σύμφωνα με τις αρχικές υποθέσεις, θεμελιώνεται η συνοχή καπιταλισμού και δημοκρατίας είναι το κεϋνσιανό κράτος αρωγός. Μέχρι τις κρίσιμες μεταβολές που εκδηλώθηκαν στα μέσα της

δεκαετίας του '70, με την αύξηση των τιμών του πετρελαίου, το τέλος της βελτίωσης της πολιτικής κατάστασης και την άνοδο του Reagan στην εξουσία στις ΗΠΑ και της Thatcher στη Μεγάλη Βρετανία, το κράτος αρωγός υιοθετήθηκε ως αρχή που ενέπνεε τις κρατικές πρακτικές σ' όλες σχεδόν τις δυτικές χώρες, πέρα από τις κομματικές και κυβερνητικές διαφορές καθώς και τις περιόδους λειτουργίας του. Το μεγαλύτερο μέρος των παρατηρητών συμφωνούν ότι τα αποτελέσματα της υιοθέτησής του υπήρξαν: α) μια εκτεταμένη, δίχως προηγούμενο, οικονομική ανάπτυξη που ενδιέφερε όλες τις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες· β) ο μετασχηματισμός των σχέσεων μεταξύ των τάξεων που εξασθένησε βαθμιαία τις ριζοσπαστικές ή επαναστατικές πολιτικές θέσεις, και οδήγησε σε μια θεσμοποιημένη ταξική σύγκρουση, οικονομίστικη, εστιασμένη στα προβλήματα της διανομής. Πίσω από τις εξελίξεις αυτές (που αποτελούν οπωσδήποτε μια αξιόλογη μεταβολή σε σχέση με την κατάσταση του καπιταλιστικού συστήματος κατά τη διάρκεια των χρόνων '20 και '30) υπάρχει ένας ταξικός πολιτικός συμβιβασμός. Η υιοθέτησή του εσήμαινε, από τη μεριά του εργατικού κινήματος, την αποδοχή της λογικής του κέρδους και της αγοράς ως αρχών που καθοδηγούν την τοποθέτηση των πηγών, των διεθνών οικονομικών σχέσεων, την τεχνολογική αλλαγή, την ανάπτυξη της παραγωγής και την εντοπιότητα της βιομηχανίας. Σ' αντάλλαγμα οι εργαζόμενοι επιτυγχάνουν ευεργετήματα όπως είναι ο εγγυημένος κατώτερος μισθός, συνδικαλιστικά δικαιώματα, διατήρηση των δημοκρατικών ελευθεριών, συγκράτηση της ανεργίας, αύξηση των εσόδων που συμβαδίζει με την αύξηση της παραγωγικότητας. Τα πάντα —εάν είναι αναγκαίο— μέσω της επέμβασης του Κράτους.

Είναι εύκολο να δούμε γιατί και πώς η υιοθεσία αυτή συνεισέφερε στη συμβατότητα μεταξύ καπιταλισμού και δημοκρατίας. Με την αποδοχή των όρων αυτής της υιοθεσίας, οι οργανώσεις του εργατικού κινήματος άρθρωσαν τα αιτήματά τους και τους σκοπούς τους σ' ένα πρόγραμμα που διαφοροποιείτο ριζικά από εκείνο που χαρακτήριζε τόσο την Τρίτη όσο και τη Δεύτερη Διεθνή. Μετά τις φυσικές, ηθικές και οργανωτικές καταστροφές που προκάλεσε ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, και μετά τη δυσπιστία που έφερε ο σοβιετικής έμπνευσης κομμουνισμός, αυτή η αλλαγή προοπτικής δεν είναι εντελώς ακατανόητη. Επιπλέον, η ίδια η υιοθεσία λειτούργησε πολύ καλά, ενδυναμώνοντας έτσι τις τάσεις της πολιτικοποίησης και την εμπιστοσύνη προς εκείνο το οποίο ένας Γερμανός σοσιαλδημοκράτης ηγέτης ονόμασε το «γερμανικό μοντέλο»: δηλαδή την αλληλεξάρτηση της οικονομικής ανάπτυξης με τον περιορισμό της ταξικής σύγκρουσης. Αυτό που συζητείται στις σχέσεις μεταξύ των τάξεων δεν είναι πλέον ο τρόπος της παραγωγής αλλά η μορφή της διανομής· και αυτός ο τύπος σύγκρουσης προσφέρεται ιδιαίτερα σε πολι-

τικούς χειρισμούς μέσω του κομματικού ανταγωνισμού, επειδή δεν συνεπάγεται ζητήματα του είδους «ναι/όχι», αλλά «περισσότερα/λιγότερα» ή «πριν/μετά».

Πέρα απ' αυτή την περιορισμένη σύγκρουση, υπάρχει μια βαθύτερη συναίνεση για ορισμένες αξίες και προτεραιότητες —ιδιαίτερα για την οικονομική ανάπτυξη, και την κοινωνική ασφάλεια (αλλά και για στρατιωτικές δαπάνες επίσης). Αυτή η μορφή διαταξικής συμμαχίας έχει τη θεωρητική βάση της στην οικονομία του Keynes, σύμφωνα με την οποία η καπιταλιστική ανάπτυξη δεν είναι ένα παιχνίδι με μηδενικό άθροισμα. Αυτό σημαίνει ότι κάθε τάξη οφείλει να εξετάζει τα συμφέροντα της άλλης: οι εργαζόμενοι οφείλουν να λάβουν υπόψη τους τις απαιτήσεις για κέρδη, επειδή μονάχα ένα ικανοποιητικό επίπεδο κερδών και επενδύσεων θα καταστήσει δυνατή την ανάπτυξη της απασχόλησης και την αύξηση των αποδοχών· οι καπιταλιστές από την άλλη, οφείλουν να λάβουν υπόψη τους τις απαιτήσεις για μισθούς και την ανάγκη για δαπάνες από το κράτος αρωγό, επειδή αυτές οι τελευταίες αυξάνουν την πραγματική ζήτηση για την οικονομία και καθορίζουν την ύπαρξη μιας «ωγιούς» εργατικής τάξης, καλά εκπαιδευμένης και καλοβαλμένης.

Το κράτος αρωγός συνεπάγεται ένα σύνολο δικαιωμάτων που αφορούν χρηματικές μεταβιβάσεις στον τομέα της κοινωνικής ασφάλειας και στον τομέα της παροχής υπηρεσιών από το κράτος (ιδιαίτερα στον τομέα της υγείας και της εκπαίδευσης). Τα εργαλεία του κράτους αρωγού περιλαμβάνουν επομένως επεμβάσεις γραφειοκρατικού-νομικού τύπου, χρηματικές μεταβιβάσεις και δραστηριότητες διδασκόντων, γιατρών, κοινωνικών λειτουργών, κλπ. Οι ιδεολογικές καταβολές του είναι εξαιρετικά ετερογενείς και προχωρούν από τη σοσιαλιστική στην καθολική-συντηρητική σκέψη. Τα χαρακτηριστικά του διαταξικού συμβιβασμού που αποτελούν γνώρισμα του κράτους αρωγού είναι το στοιχείο που το συνοδεύει στη λογική της κενύσιανής οικονομικής πολιτικής. Και στις δυο περιπτώσεις, είναι δύσκολο να απαντήσουμε για το ποιος νικά και ποιος χάνει με τους όρους του παιχνιδιού που θέλει να πιστεύει στο μηδενικό άθροισμα. Τελικά, παρά το ότι η πρωταρχική λειτουργία του κράτους αρωγού είναι να καλύπτει κάποιους κινδύνους και ανασφάλειες στις οποίες εκτίθενται οι εργαζόμενοι και οι οικογένειές τους σε μια καπιταλιστική κοινωνία, υπάρχουν άλλα έμμεσα αποτελέσματα που έχουν σημασία για την καπιταλιστική τάξη. Αυτό γίνεται αμέσως φανερό αν σκεφθούμε τι θα συνέβαινε στην καπιταλιστική κοινωνία αν απουσίαζαν οι μορφές του συστήματος κράτος-αρωγός. Πιθανότατα η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα να είναι η ακόλουθη:

Θα είχαμε ένα υψηλότερο επίπεδο βιομηχανικής σύγκρουσης και μια δυναμικότερη τάση ανάμεσα στο προλεταριάτο που θα προσπαθούσε να αποφύγει

τη μισθωτή εργασία. Έτσι το κράτος αρωγός χρησιμεύει για να μετριάξει τα κίνητρα της κοινωνικής σύγκρουσης και να καθιστά περισσότερο αποδεκτή τη μισθωτή εργασία, εξαλείφοντας μέρος από τους κινδύνους που θα προέκυπταν από το γεγονός ότι η εργασία έχει το χαρακτήρα του εμπορεύματος που αποτελεί τυπικό γνώρισμα της καπιταλιστικής κοινωνίας. Εξ άλλου η κοινωνική σύγκρουση, με οικονομικούς όρους, θα ήταν ιδιαίτερα δαπανηρή επειδή θα έθετε σε κρίση μια όλο και περισσότερο σύνθετη και έντονη για το κεφάλαιο διαδικασία βιομηχανικής παραγωγής. Γι' αυτό, το κράτος αρωγός εκπληρώνει κρίσιμες λειτουργίες που συνίστανται στη συγκράτηση μέρους των αναγκών της εργατικής τάξης έξω από το περιβάλλον της βιομηχανικής σύγκρουσης, στην πρόβλεψη των μέσων για την ικανοποίηση αυτών των αναγκών με μορφή συλλογική και πιο αποτελεσματική, στη μεγαλύτερη ρύθμιση και στον προγραμματισμό της παραγωγής μετατοπίζοντας έξω απ' αυτή περιβάλλοντα της σύγκρουσης, και προσφέροντας, επιπρόσθετα, ένα σταθεροποιητικό παράγοντα στην οικονομία, αποσυνδέοντας ως ένα βαθμό τις αλλαγές στην πραγματική ζήτηση από τις αλλαγές στην απασχόληση.

Ωστόσο, αν όλα αυτά αληθεύουν, θα ήταν ακατανόητες οι κριτικές και τα πολιτικά πλήγματα που λίγο ως πολύ δέχεται απ' όλα τα μέρη ο κεϋνσιανισμός, το κράτος αρωγός, και, προπάντων, ο συνδυασμός των δυο αυτών κανονιστικών πολιτικών που ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικοί κατά τη μεταπολεμική εποχή. Γεγονός είναι ότι αυτό δεν είναι πια τόσο αληθινό. Όπως στην περίπτωση των ανταγωνιστικών πολιτικών κομμάτων έτσι και στην περίπτωση του κράτους αρωγού τα θετικά αποτελέσματα φαίνεται σήμερα ότι έχουν φθάσει στα όριά τους. Ενώ οι λειτουργίες της ενσωμάτωσης του κομματικού συστήματος ως ένα μέρος ξεγελούν, όπως επιδιώξαν να δείξουν, εξ αιτίας της εμφάνισης εναλλακτικών μορφών πολιτικής συμμετοχής, το κεϋνσιανό κράτος αρωγός βρίσκεται σε ένταση εξ αιτίας ορισμένων ελάχιστων επιθυμητών συνεπειών που προέρχονται από την ίδια τη λειτουργία του. Επιπλέον, βρίσκεται σε ένταση και επειδή απέτυχε να διορθώσει ορισμένα κακώς κείμενα σ' ένα οικονομικό περιβάλλον που έχει αλλάξει ριζικά αν συγκριθεί με τις συνθήκες που ίσχυαν πριν τα μέσα της δεκαετίας του '70. Ενδιαφέρον παρουσιάζει να εξακριβώσουμε κάποιους από τους λόγους για τους οποίους ελάχιστοι πλέον παρέμειναν στο επιστημονικό ή πολιτικό χώρο, στη δεξιά ή στην αριστερά, να πιστεύουν πως το κεϋνσιανό κράτος αρωγός συνεχίζει να είναι μια αποτελεσματική μορφή για το δημοκρατικό καπιταλισμό.

Εν συντομία, η θέση που θα ήθελα να αναπτύξω είναι η ακόλουθη: το κράτος αρωγός είναι ένα εξαιρετικό και αποτελεσματικό εργαλείο για να αντιμετωπιστούν και να τεθούν υπό έλεγχο ορισμένα κοινωνικο-οικονομικά και πολιτικά

προβλήματα των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών κοινωνιών, αλλά δεν είναι σε θέση να λύσει όλα τα προβλήματα. Και αυτά που λύνονται δεν είναι πάντα τα πιο κρίσιμα. Επιπλέον, αυτή η αλλαγή της κοινωνικο-οικονομικής προβληματικής μπορεί να θεωρηθεί σαν μια μη προβλεπόμενη συνέπεια της λειτουργίας του ίδιου του κράτους αρωγού. Υπάρχουν δυο ουσιαστικά προβλήματα: το πρόβλημα της παραγωγής/εκμετάλλευσης και το πρόβλημα της πραγματικής ζήτησης/πραγματοποίησης. Μεταξύ των δυο υπάρχει ένας φαύλος κύκλος: όσο αποτελεσματικότερα λύνεται το ένα, τόσο δυσκολότερη γίνεται η λύση του άλλου. Το κεινσισανό κράτος αρωγός στάθηκε ικανό να λύσει, μ' αρκετή επιτυχία, το πρόβλημα της σταθεροποίησης της συσσωρευμένης ζήτησης. Αλλά, τον ίδιο καιρό, επέδρασε στις δυνατότητες της καπιταλιστικής οικονομίας να αντιμετωπίσει το πρόβλημα παραγωγή/εκμετάλλευσης, έτσι όπως εμφανίσθηκε στην κρισιμότερη μορφή του στα μέσα της δεκαετίας του '70. Το κράτος αρωγός έδρασε στηριζόμενο στην ψευδή θεωρία ότι τα προβλήματα τα οποία μπορεί να αντιμετωπίσει είναι τα μόνα προβλήματα της πολιτικής οικονομίας του καπιταλισμού, ή τα πιο σημαντικά. Αυτή η εσφαλμένη προοπτική αμφισβητήθηκε από τις σύγχρονες πολιτικές και οικονομικές εντάσεις.

Η οικονομική κατάσταση έχει αλλάξει με τέτοιο τρόπο ώστε να προσφέρει μια δυναμική υποστήριξη στις συντηρητικές και νεοφιλελεύθερες οικονομικές θεωρίες. Δίχως να είμαστε πλέον σε θέση να δώσουμε κίνητρα στην παραγωγή, με ελλειμματική τη δημόσια δαπάνη, η οποία στοχεύει και στην καταπολέμηση της ανεργίας, συντελεί αυτή η ίδια στην άνοδο των ποσοστών ανεργίας, εφ' όσον η πρακτική αυτή αυξάνει τα έξοδα των ομάδων συμφέροντος και καθιστά το κεφάλαιο δαπανηρό και ανεπαρκές. Επιπλέον —κι αυτός είναι ίσως σοβαρότερος λόγος— το κράτος αρωγός περιορίζει ως ένα μέρος το ενδιαφέρον και το κίνητρο για εργασία.

Η κοινωνική αρωγή και ασφάλεια, εγγυημένες από το κράτος, παρέχουν στους μισθωτούς εργαζόμενους μια τόσο ισχυρή θεσμική προστασία ώστε να μην είναι αρκετά προετοιμασμένοι —ή και μπορεί να είναι λιγότερο δυναμικοί— να προσαρμοστούν σε δομικές τεχνολογικές και οικονομικές μεταβολές. Όχι μόνο οι μισθοί χειροτερεύουν όσο προχωρούμε προς τη βάση, αλλά επιπρόσθετα τα αγαθά που προσφέρονται από το κράτος αρωγό έχουν ως ένα μέρος «αποεμπορευματοποιήσει» τα συμφέροντα των εργαζομένων, εισάγοντας στοιχεία του status quo δίπλα σε εκείνα του «συμβολαίου» ή «δικαιώματα των πολιτών» δίπλα σε εκείνα της ιδιοκτησίας. Αυτή η αλλαγή στις βιομηχανικές σχέσεις που επέτρεψε το κράτος αρωγός, δεν εξυπηρετεί μονάχα τη σταθεροποίηση της πραγματικής ζήτησης —όπως έχει αποδειχθεί— αλλά έκανε την απασχόληση πιο δαπανηρή και πιο δύσκαμπτη. Το κεντρικό πρό-

βλημα στην αγορά της εργασίας είναι το πρόβλημα της προσφοράς — πώς να προσλάβεις και να απολύσεις το σωστό κόσμο, στη σωστή θέση, με τα σωστά κριτήρια και ιδιότητες. Αναφορικά με το πρόβλημα αυτό, η καπιταλιστική τάξη είδε το κράτος αρωγό περισσότερο σαν πρόβλημα παρά σαν λύση.

Παρόμοιες δυσκολίες εμφανίζονται επίσης σε σχέση με μιαν άλλη πλευρά του προβλήματος της προσφοράς, δηλαδή σε σχέση μ' ένα «συντελεστή της παραγωγής» όπως είναι η φύση. Πολλές καπιταλιστικές χώρες επενέβησαν στις δεκαετίες του '60 και του '70 με πολιτικές ρύθμισης της χρήσης των πρώτων υλών και της παραγωγικής εξέλιξης, πολιτικές που σήμερα μοιάζουν να είναι ουσιαστικά όρια στη «δημιουργική καταστροφή» του καπιταλισμού.

Σε μερικές χώρες εμφανίστηκαν δυναμικές πολιτικές συμμαχίες έξω από και σ' ορισμένες περιπτώσεις μέσα στο κομματικό σύστημα που εμπνέονταν (όχι μόνο στην περίπτωση της πυρηνικής ενέργειας) από την ιδέα ότι η καταστροφική δυναμικότητα της καπιταλιστικής παραγωγής υπερβαίνει σήμερα κατά πολύ τη δημιουργικότητά της, και επομένως είναι αναγκαίο τα κριτήρια παραγωγής που βασίζονται στην αξία χρήσης να υπερισχύουν εκείνων που βασίζονται στην αξία της ανταλλαγής. Τα εμπόδια στην τεχνολογική αλλαγή που προκύπτουν απ' αυτό τον τύπο των πολιτικών προσανατολισμών (όπως είναι αυτοί που συνδέονται με τον «εξανθρωπισμό της εργασίας») συχνά θεωρούνται σαν ένα ακόμα εμπόδιο στην οικονομική ανάπτυξη που οξύνει την ήδη δύσκολη κατάσταση με τις συνεχείς αυξήσεις της τιμής του πετρελαίου που επιβάλλονται από τις χώρες του OPEC.

Δεν ενδιαφέρει εδώ να διαπιστώσουμε εάν οι κριτικές αυτές που στρέφονται σήμερα όλο και συχνότερα εναντίον του κεϊνσιανού κράτους αρωγού είναι απολύτως αληθινές, ή εάν δεν είναι, αντίθετα, εν μέρει τα αποτελέσματα παρανοϊκών υπερβολών, μιας εντελώς συνειδητής τακτικής του κεφαλαίου και των πολιτικών οργανώσεών του που παραμορφώνουν την πραγματικότητα. Θα μπορούσαμε να εφαρμόσουμε στο ζήτημα αυτό το γνωστότατο στους κοινωνιολόγους «θεώρημα του Thomas»: αυτό που είναι πραγματικότητα στο μυαλό και στις προσδοκίες του κόσμου θα γίνει πραγματικότητα στις συνέπειές του. Σε μια καπιταλιστική κοινωνία, η δομική κατάσταση της εξουσίας των ιδιοκτητών, των managers, και των αντιπροσώπων των οργανώσεων τους, θεμελιώνεται ακριβώς στην εξουσία τους να ορίζουν την πραγματικότητα μ' έναν τρόπο εξαιρετικά πλούσιο σε συνέπειες, από τη στιγμή που αυτό που αντιλαμβάνονται ως πραγματικότητα έχει μεγάλη πιθανότητα να ασκήσει πραγματική επίδραση στις άλλες τάξεις και στους άλλους πολιτικούς φορείς.

Δίχως να εμβαθύνουμε στο ειδικό πεδίο της οικονομίας μπορούμε να εξετάσουμε δυο πλευρές που θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν για την ερμηνεία αυτής της αλλαγής. Η μια αφορά την ιδέα, ήδη εκφρασμένη, ότι το κεϊνσιανό

κράτος αρωγός είναι (θύμα της επιτυχίας του): τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την προσπάθεια να λυθεί ένας τύπος μακρο-οικονομικών προβλημάτων ενεφάνισαν μια εντελώς διαφορετική προβληματική που βρίσκεται έξω από τις ικανότητες ελέγχου του κράτους αρωγού. Τα κύρια επιχειρήματα υπέρ μιας μεταβολής στην οικονομία και στην κοινωνική πολιτική σε σχέση με ό,τι βαφτίστηκε «οικονομία της προσφοράς» είναι τα εξής: ο μη παραγωγικός δημόσιος τομέας έγινε ένα αβάσταχτο φορτίο για τον ιδιωτικό τομέα, παράγοντας ένα χρόνιο έλλειμμα κεφαλαίου για επένδυση· η πολιτική της εργασίας υπονομεύεται, και οι μεσαίες ανεξάρτητες τάξεις πνίγονται από τα υψηλά επιτόκια του πληθωρισμού και από τη φορολογία.

Ο άλλος τύπος της επιχειρηματολογίας βασίζεται στο γεγονός πως κι αν ακόμη απουσίαζαν τέτοιου είδους συνέπειες στο οικονομικό πεδίο, το πολιτικό παράδειγμα του κράτους αρωγού εξαντλείται από αιτίες που υπάρχουν στο εσωτερικό του. Πάνω απ' όλα, τελικά, η επέμβαση του κράτους λειτουργεί μόνο όταν οι οικονομικοί φορείς δεν περιμένουν ότι θα προσλάβει χαρακτήρα ρουτίνας, και επομένως ότι δεν θα μπορεί να εισχωρήσει στους ορθολογικούς υπολογισμούς τους. Αλλά όταν αυτό συμβεί οι επενδυτές θα καθυστερήσουν τις επενδύσεις επειδή εύλογα μπορεί να υποθέσουν ότι το κράτος, αν αυτοί περιμένουν αρκετά, θα καταλήξει να παρεμβαίνει με οικονομικές απαλλαγές, υποτιμήσεις, επεμβάσεις στη ζήτηση. Η επιβεβαίωση των εξελίξεων αυτών είναι μοιραία για τον κύνσιανισμό επειδή όταν αλλοιώνονται οι υπολογισμοί των οικονομικών φορέων, η στρατηγική συμπεριφορά τους τείνει στην αύξηση των προβλημάτων στα οποία οφείλει να απαντήσει το κράτος. Αυτή η παθολογία των «προσδοκιών», προφανώς, είναι γνωστή στους πολιτικούς φορείς που κινούνται στον κρατικό μηχανισμό, και οι οποίοι αντιδρούν με υψηλότερες δόσεις επέμβασης ή —όταν αυτό δεν μπορεί να συμβεί εξ αιτίας οικονομικών λόγων— εγκαταλείπουν τις παρεμβάσεις που τρέφουν τα προβλήματα αντί να τα λύνουν. Η κατάληξη της συζήτησης αυτής θα μπορούσε να είναι πως η κρατική παρέμβαση είναι αποτελεσματική μονάχα στο μέτρο που διατηρεί τα χαρακτηριστικά της «έκπληξης» και της «υπερβολής» παρά τα χαρακτηριστικά της ρουτίνας.

Ένας δεύτερος λόγος ενύπαρκτης αδυναμίας αφορά τα γραφειοκρατικά χαρακτηριστικά της παρέμβασης. Τα όρια αυτής της αδυναμίας γίνονται ευδιάκριτα στο χώρο των προσωπικών υπηρεσιών, όπως το σχολείο, τα νοσοκομεία, τα πανεπιστήμια, οι φυλακές, τα κέντρα κοινωνικής αρωγής. Ακόμη μια φορά, ο τρόπος της παρέμβασης τροφοδοτεί τα ίδια τα προβλήματα που αντιθέτως θα έπρεπε να λύσει. Η εξήγηση αυτού του παράδοξου είναι πολύ γνωστή: η ικανότητα των πελατών να αυτοεξυπηρετούνται —και, γενικότερα, το γνωστικό και κανονιστικό σύστημα που γεννά αυτή την ικανότητα— εξα-

σθενούν από τις γραφειοκρατικού χαρακτήρα παρεμβάσεις. Τον ίδιο καιρό εκείνοι που προσφέρουν τις υπηρεσίες, ειδικά επαγγελματίες και γραφειοκράτες υψηλού επιπέδου (εκείνοι που στους συντηρητικούς κύκλους θεωρούνται ως η «νέα τάξη») αναπτύσσουν ένα υλικό ενδιαφέρον με την επιμονή και με τη συνεχή επέκταση και τον επανακαθορισμό των προβλημάτων που αντιθέτως θα έπρεπε να λύσουν.

Έτσι, για λόγους που έχουν να κάνουν είτε με αποτελέσματα εξωτερικά προς τον οικονομικό χαρακτήρα του είτε με τα παράδοξα του τρόπου της εσωτερικής λειτουργίας του, το κείνσιανό κράτος αρωγός φαίνεται να έχει κατά μεγάλο μέρος εξαντλήσει τη δυναμική του για ολοκλήρωση. Επιπλέον, αυτή η εξάντληση δύσκολα μπορεί να θεωρηθεί συγκυριακό φαινόμενο, προορισμένο να εξαφανιστεί μόλις εκδηλωθεί το προσεχές boom. Και αυτό γιατί οι δυνατότητες ενός τέτοιου boom είναι ελάχιστες. Αυτό δεν θα μπορούσε να είναι το προϊόν της αυθόρμητης δράσης των δυνάμεων της αγοράς και της τεχνολογικής ανανέωσης. Επιπλέον, δεν μπορεί προφανώς να προσδιορίζεται από τα παραδοσιακά εργαλεία του κείνσιανισμού ούτε από τα εργαλεία του «μονεταρισμού». Τελικά, ακόμη κι αν υποθέσουμε ότι μπορεί να παραχθεί από τη δράση των αυθόρμητων δυνάμεων ή από την κρατική παρέμβαση, παραμένει το ζήτημα του εάν μπορεί να θεωρείται επιθυμητό, εξ αιτίας των συνεπειών που μπορεί να έχει για την ποιότητα της ζωής, γενικά, και για την οικολογία ιδιαίτερα. Το ζήτημα του εάν είναι επιθυμητή μια συνεχής οικονομική ανάπτυξη οξύνεται από αυτό που ο Fred Hirsch ονόμασε «τα κοινωνικά όρια στην ανάπτυξη». Πρόθεσή του να αποκαλύψει τον περιορισμό αυτής της επιθυμίας και της «δυνατότητας που έχει να προσφέρει ικανοποίηση» μια βιομηχανική παραγωγή της οποίας η αξία χρήσης μειώνεται λειτουργικά αβάλογα με τον αριθμό των ανθρώπων που την επιδιώκουν.

5. Συμπεράσματα

Η ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΗ ΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ και το κείνσιανό κράτος αρωγός, οι δυο θεσμικοί μηχανισμοί που συμβίβασαν για μακρά χρονική περίοδο την καπιταλιστική οικονομία και τη μαζική πολιτική συμμετοχή, έχουν εκτεθεί σε δυσκολίες και εντάσεις που διαρκώς αυξάνονται, και που ποτέ δεν είχαν δοκιμάσει στην μετα-πολεμική εποχή. Αυτό σημαίνει ότι επιστρέφουμε σε μια κατάσταση που θα επιβεβαίωνε τη σύγκλιση των απόψεων του Μαρξ και του Mill σχετικά με το δομικό ανταγωνισμό ανάμεσα στη μαζική πολιτική συμμετοχή και στην οικονομική ελευθερία; Ναι και όχι. Ναι, επειδή υπάρχουν πάρα πολλοί λόγοι για να περιμένουμε μια άνοδο της πολιτικής και κοινωνικής

σύγκρουσης που δεν θά μεσολαβείται θεσμικά, με τα κόμματα και τις μορφές αντιπροσώπευσης. Οι παράγοντες που προκαλούν τη σύγκρουση δεν ελέγχονται πλέον αποτελεσματικά από τις οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές του κράτους. Όχι, επειδή υπάρχουν όρια ανάμεσα στη δυναμική του «πρώτου» και του «ύστερου» καπιταλισμού. Ένα από τα σημαντικότερα όρια είναι οι δυνάμεις που εμπλέκονται στις συγκρούσεις αυτές και οι οποίες είναι εξαιρετικά ετερογενείς τόσο όσον αφορά τις αιτίες που προκαλούν τις συγκρούσεις όσο και την κοινωνικο-οικονομική σύνθεση των υποκειμένων. Αυτό το μοντέλο διαφέρει σημαντικά από το μοντέλο της «ταξικής σύγκρουσης» που συνεπάγεται λίγους συλλογικούς φορείς με υψηλό βαθμό ενσωμάτωσης οι οποίοι ορίζονται από τους δυο πόλους της αγοράς και της εργασίας. Αλλά, παρά την πολύ τμηματική φύση της σύγχρονης πολιτικής σύγκρουσης, τα αποτελέσματά της μπορούν να οδηγήσουν σε θεμελιώδεις αλλαγές στην οικονομική και πολιτική σφαίρα της κοινωνίας, —αλλαγές που για μια ορισμένη περίοδο φαίνονται ασαφείς, στο αδιαφιλονίκητο βασίλειο της ανταγωνιστικής κομματικής δημοκρατίας και του κεϊνσιανού κράτους αρωγού.

Απόδοση στην ελληνική: Κωνστ. Αντ. Κατσουρός

